चतुर्थे स्रन्दते ततः इति वचनात् स्रन्दनात् पूर्वं तृतीयमासः पुंसवनकालः। अत्र चतुर्थमासस्य सौरत्वे चान्द्रत्वे वा निषेकमासस्यापि तथात्वे तदाद्यन्तदिननिषेके सति अधिकन्यूनकालयोर्गर्भस्रन्दनमनियतमापद्येत सावने तु नियतम्। तेनात्र सावनगणना युक्ता बोधिव्यवहारसिद्धा च। अहन्येकादशे नाम इत्यत्रापि अशौचापगमे नामधेयमिति विष्णुवचात् मृतकोत्तरदिनपरमेकादशपदम्।

"मृतकादिपरिच्छेदो दिनमासाब्दपालनम्।
मध्यमग्रहसंक्रान्तिश्च सावनेन प्रकीर्तिताः॥"

इति सूर्यसिद्धान्तवचनेन मृतकस्य सावनदिनघटितत्वात् तदुत्तरदिनस्यापि तथात्वम्। अतो दिनमासवर्षगणना सावनेनेति। शुभाशुभविवेचनन्तु सौरेण ज्योतिःशास्त्रात्। अतएव पितामहः।

"विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनो मतः।"

अत्र द्वितीयादिशब्दात् संस्कारपरिग्रहः।

"गर्भाधाने सदा ग्राह्या वारा भौमरवीज्यकाः।"

गोभिलः। दक्षिणेन पाणिना उपस्थमभिसृशेत् विष्णुर्योनिं कल्पयत्वेतया ऋचा। गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि पृथुष्टुके। गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ॥ कृतसितदेशस्य सव्येन पाणिना शौचरंशनात् तद्वारणाय दक्षिणेनेति। उपस्थं योनिं स्पृशेत् विष्णुरिति मन्त्रेण प्रथमं ततो गर्भं धेहि सिनीवालीत्यादिमन्त्रेण च। मन्त्रान्ते कर्मादिसन्निपात इति न्यायात् पाठानन्तरं स्पर्शः। न तु भवदेवभट्टोक्तं स्पृशन् जपतीति। ऋचौ समाप्येव संयोगं कुरुतः न मध्ये वासदेवजपः। देवलः। 'सप्तच संस्कृता नारी सर्वगर्भेषु संस्कृता।' तेन गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनानि सप्तदेव कर्माणि। छन्दोगपरिशिष्टम्।

"विवाहादिः कर्मसंज्ञो य उक्तो
गर्भाधानं सुप्रसूतस्य चान्ते।
विवाहादावेकमेवात्र कुर्यात्
श्राद्धं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात्॥"

विवाहादिगर्भाधानान्तकर्मसु एकमेव श्राद्धं न तु प्रतिकर्मादौ एकेनैव श्राद्धेन सर्वाणि श्राद्धवन्तीति। अन्तशब्दोऽत्रावयवार्थः दृष्टान्तः पट इतिवत्। समीपार्थत्वे उपलक्षणं स्यात्। ततश्च विशेषणोपलक्षणसन्देहे विशेषणत्वेन ग्रहणं कार्यान्वितत्वात्। यत्तु।

"निषेककाले सीमे च सीमन्तोन्नयने तथा।
श्रेयं पुंसवने चैव श्राद्धं कर्माङ्गमेव च॥"

इत्यनेन भविष्यपुराणेन श्राद्धं कर्माङ्गत्वेन विहितं तच्छन्दोगेतरपरं अतएव भवदेवभट्टेनापि न लिखितम्। अत्र श्राद्धोत्तरगमनेऽपि न दोषः। उक्तभविष्यपुराणात्। विवे नान्दीमुखश्राद्धे कृते दाराद्यवर्जनम्। इति वचनान्तराच्च।" इति संस्कारतत्त्वम्॥*॥(निषेकादनन्तरं यद्यन्नाणि मिश्रितशुक्रशोणितस्य यद्यद्रूपं भवति तदुक्तं यथा, दृष्टज्ञातके निषेकाध्याये।

"कलनं कठिनं हस्ताद्यस्थित्वग्रोमचेतनाः।
अङ्गोपाङ्गसंस्थानं मासेष्वीशाः क्रमादमी॥
भूमारेज्यार्कचन्द्रार्किशक्रेशाजदिवाकराः।
मासेशे पीड़िते गर्भरोगः पुष्टिश्च सद्वये॥"

अस्यार्थः। प्रथमे मासि कलनं शुक्रशोणितमिश्रणरूपं तत्र अधिपः शुक्रः। द्वितीये कठिनं मिश्रितशुक्रशोणितयोः काठिन्यं तत्राधिपतिः कुजः। तृतीये हस्ताद्युत्पत्तिस्तत्राधिपो गुरुः। चतुर्थे अस्थ्युत्पत्तिस्तत्राधिपः सूर्यः। पञ्चमे त्वच उत्पत्तिस्तत्रेशश्चन्द्रः। षष्ठे रोमोत्पत्तिस्तत्राधिपः शनिः। सप्तमे चेतन्यं तत्राधिपो बुधः। अष्टमे भोजनशक्तिस्तत्र गर्भाधानलग्नपतिः स्वामी। नवमे उदेगस्तत्राधीशश्चन्द्रः। दशमे प्रसवस्तत्राधीशो दिवाकरः। आधानकाले उक्तग्रहे पीड़िते तत्तुल्यमासे गर्भपातादि। बलवति च तत्तन्मासे गर्भपुष्टिः॥

"ऊनषोड़शवर्षायामप्राप्तः पञ्चविंशतिम्।
यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते॥
जातो वा न चिरं जीवेज्जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रियः।
तस्मादत्यन्तबालायां गर्भाधानं न कारयेत्॥
अतिवृद्धायां दीर्घरोगिण्यां अन्येन वा विकारेणोपहतायां गर्भाधानं नैव कुर्वीत। पुरुषस्यापीदृशस्य त एव दोषाः सम्भवन्ति॥"

इति सुश्रुते शारीरस्थाने दशमेऽध्याये॥)

गर्भाशयः, पुं, (आशेतेऽस्मिन्निति। आ+शी+अधिकरणे अप्। गर्भस्य भ्रूणस्य आशयः शय्यावदाश्रयस्थानम्।) जरायुः। येन वेष्टितो गर्भः कुक्षौ तिष्ठति सः। इत्यमरः।२।६।३८॥ गर्भशय्या। इति भावप्रकाशः॥ (यथा, महाभारते। १४। १८। ५।

"शुक्रं शोणितसंसृष्टं स्त्रिया गर्भाशयं गतम्।
क्षेत्रं कर्मवशमाप्नोति शुभं वा यदि वाऽशुभम्॥"

"पूर्णषोड़शवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन सङ्गता।
शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्रेऽनिले हृदि॥
वीर्यवन्तं सुतं सूते ततो न्यूनाब्दयोः पुनः।
रोगव्याधुरधन्यो वा गर्भो भवति नैव वा॥"

इति वाभटे शारीरस्थाने प्रथमेऽध्याये॥)

गर्भाष्टमः, पुं, (गर्भात् गर्भकालात् अष्टमः।) गर्भजननमासादष्टममासः। तत्पर्यायः। देवमासः २। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा, मनुः। २। ३६।

"गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम्।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः॥")

गर्भिणी, स्त्री, (गर्भोऽस्यस्याम्। गर्भ+"अत इनिठनौ।" ५। २। ११५। इति इनि ततो ङीप्।) गर्भवती। इत्यमरः। २। ६। २२॥ पौयाति इति भाषा॥ (यथा, मनुः। ३। ११४।

"सुवासिनीः कुमारांश्च रोगिणो गर्भिणीस्तथा।
अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेदविचारयन्॥"

अस्याः कर्मवतामाह कश्यपः। यथा,—

"गर्भिणी कुञ्जराश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणम्।
चाञ्चाम्यं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत्॥
शोकं रक्तविमोक्षञ्च साध्वसं कुक्कुटाशनम्।
अवायञ्च दिवास्वप्नं रात्रौ जागरणं त्यजेत्॥"

तथा, मदनरत्ने स्कान्दे।

"हरिद्रां कुङ्कुमञ्चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा।
कूर्पासकञ्च ताम्बूलं माल्यालंकारं शुभम्॥
केशसंस्कारकवरीकरकर्णविभूषणम्।
भर्तुराज्ञामिच्छन्ती वर्जयेद्गर्भिणी न हि॥"

दृढबलतिरप्याह।

"चतुर्थे मासि षष्ठे वाप्यष्टमे गर्भिणी यदा।
यात्रा तया विवर्ज्या स्यादाषाढ़े तु विशेषतः॥"

गर्भिणीपतिकरणीयतामाह याज्ञवल्क्यः।

"दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात्।
वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रियाः॥"

आश्वलायनः।

"वपनं मैथुनं तीर्थं वर्ज्येद्गर्भिणीपतिः।
आहूय सप्तमाद्वासादूर्द्ध्वं चान्यत्र वेदवित्॥"

कालविधाने सुकृतदीपिकायाम्।

"चौरं शवानुगमनं नखलुन्तनञ्च
युद्धादिवास्तुकरणं सतिदूरयानम्।
उद्वाहमौपनयनं जलघेश्च गाह-
मायुः क्षयार्थमिति गर्भिणिकापतीनाम्॥"

रत्नसंग्रहे गालवोऽपि।

"दहनं वपनञ्चैव चौलं वै गिरिरोहणम्।
नाव आरोहणञ्चैव वर्ज्येद्गर्भिणीपतिः॥"

गर्भिण्या यद्यत् जन्यं जायते तदाह,—

"क्षामता गरिमा कुक्षौ मूर्च्छा छर्द्दिररोचकः।
जृम्भा प्रसेकः सदनं रोमराज्याः प्रकाशनम्॥
अन्तेऽतता स्तनौ पीनौ सस्तन्यौ लम्बचूचुकौ।
पादशोफो विदाहोऽग्नेः श्रद्धाञ्च विविधात्मिका॥
माहनं ह्यस्य हृदयं मातुश्च हृदयेन तत्।
सम्बद्धं तेन गर्भिण्या नेयं श्रद्धाविधारणम्॥"

इति वाभटे शारीरस्थाने प्रथमेऽध्याये॥

"समानयोगक्षेमा हि माता तदा गर्भेण केचिदर्थेषु तस्मात् प्रियहिताभ्यां गर्भिणीं विशेषेणोपचरन्ति कुशलाः।

तस्या गर्भापत्तेर्हृदयस्य च विज्ञानार्थं लिङ्गानि समासेनोपदेक्ष्यामः। उपचारासम्बाधनं ह्यस्या ज्ञाने दोषज्ञानञ्च लिङ्गतस्तस्यादिष्टो लिङ्गोपदेशस्तद्यथा,—वादशूनमास्यसंस्रवणमन्नाभिलाषः छर्द्दिररोचकोऽन्नकामता विशेषेण। श्रद्धाप्रक्षयनक्षोभावपेषु भावेषु गुरुगात्रत्वं चक्षुषोर्ज्वालनं स्तनयोः स्तनमोक्षयोः स्तनसङ्कल्पयोश्च कार्श्यमन्यार्थं क्षयथुः पादयोरोषस्तोमराज्या योन्याश्च जालवमिति गर्भे पर्यागते रूपाणि भवन्ति। वा यद्यदिष्टं तत्तत्ते दद्यादन्यत्र गर्भोपघातकरेभ्यो भावेभ्यः। गर्भोपघातकराणि भावास्तद्यथा,—सर्वमति गुरूष्णातीक्ष्णरूक्षाश्च चेष्टा इमांश्चान्यानुपदिशन्ति वृद्धाः। देवतारक्षोऽनुचरपरिरक्षणार्थं न रक्तानि वाससि विभ्रयात् मद्यकराणि चाद्यान्यभ्यवहरेन्न वानमधिरोहेन्न मांसमश्नीयात् सर्वेन्द्रियप्रतिकूलांश्च भावान् दूरतः परिवर्जयेत्।"